

Margaretha Porete en haar Spiegel der eenvoudige zielen

Achter gevangenislot en kloostergrendel

John Arblaster

In 1946 kondigde de Italiaanse historica Romana Guarnieri in de *Osservatore Romano* – de krant van het Vaticaan – aan dat ze de auteur van een mystiek traktaat getiteld *De spiegel der eenvoudige zielen* geïdentificeerd had.¹ De ware schrijfster van dit boek was Margaretha Porete, een begijn² uit het graafschap Henegouwen die na meer dan een jaar gevangenschap op 1 juni 1310 als hervallen ketter levend verbrand werd op de Place de Grève (thans de Place de l'Hôtel-de-Ville) in Parijs.³ Ze werd veroordeeld door de inquisiteur Willem van Parijs OP, die ook het bevel uitvaardigde dat alle exemplaren van het boek ingeleverd moesten worden in het Dominicanenklooster te Parijs om vernietigd te worden. De tekst overleefde dit bevel echter, en baande zich een weg over heel Europa, van Frankrijk naar Engeland, Duitsland, Italië en wellicht ook de Lage Landen, in Latijnse, Middelen-gelse en Italiaanse vertalingen. Het boek kende een gemengde receptie. Enerzijds werd het soms afgewezen door theologen en kerkjuristen, en de bekende franciscaan Bernardino of Siena heeft er actief tegen gepredikt. In andere kringen werd de tekst echter positief onthaald, en in Engeland dan vooral in de afzondering van contemplatieve kloosters.⁴

Sinds de identificatie van Margaretha als de auteur van de *Spiegel* zijn zij en haar tekst onderwerp geweest van theologische, historische en filologische studies. Hierbij is het opmerkelijk dat de studies van Margaretha's veroordeling eerder focussen op de periode van haar gevangenschap in Parijs en het feit dat zij gedurende ruim anderhalf jaar in weerbarstige stilte de eed weigerde af te leggen en te getuigen. De veroordelingsteksten zijn de enige bronnen die we bezitten over de historische Margaretha, en de interpretatie van deze documenten is dus van wezenlijk belang om een licht – hoe klein ook – te werpen op haar persoon. Deze documenten en de daarin beschreven handelingen en gebeurtenissen zijn echter nooit eerder vanuit

1 Romana Guarnieri, 'Lo Specchio delle anime semplici e Margherita Porette', *Osservatore Romano* (1946) 3.

2 In deze periode kon de term 'begijn' verwijzen naar zowel georganiseerde semi-religieuze vrouwengemeenschappen die in beghijnhoven leefden als naar religieuze vrouwen die een minder georganiseerd en meer autonoom leven leidden. We weten over Margaretha niet met zekerheid of zij een begijn was, maar enkele contemporaine bronnen verwijzen naar haar als 'begijn'. Over de beghijnen en de religieuze vrouwenbewegingen, zie Alcantara Mens, *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begardenbeweging. Vergelijkende studie: 12de–13de eeuw* (Antwerpen 1947) en recenter, Walter Simons, *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200–1565* (Philadelphia 2001).

3 Voor een uitstekende, gedetailleerde studie over het proces van Margaretha Porete, zie Sean Field, *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor: The Trials of Marguerite Porete and Guiard of Cressonessart* (Notre Dame 2012).

4 Over de prediking van Bernardino van Siena, zie Justine Trombley, 'The Latin Manuscripts of *The Mirror of Simple Souls*', in: Robert Stauffer en Wendy R. Terry (red.), *A Companion to Marguerite Porete and the Mirror of Simple Souls* (Leiden 2017) 186–217. Over de Engelse receptie van de *Spiegel* is een artikel in voorbereiding van de hand van de auteur van deze bijdrage.

Middeleeuwse vrouw.

het perspectief van Margaretha zelf geïnterpreteerd, uiteraard omdat ze door haar aanklagers geschreven werden. Maar kunnen ze ons inzicht bieden in Margaretha's intenties, overtuigingen en beweegredenen? Deze bijdrage tracht op deze vraag in te gaan door te focussen op de periode vóór haar opsluiting. Dat is immers het moment waarop we van en over haar weinig nog vernemen. Na haar opsluiting werd ze – voor zover de bronnen ons inlichten althans – stil, en ze ging in stilte haar dood tegemoet. Van Margaretha wordt vaak een erg eenzijdig beeld opgehangen als een koppige, bewust ongehoorzame en radicaal ketterse vrouw, maar een aandachtige lezing tussen de lijnen van de procesdocumenten kan een genuanceerd tegenwicht bieden op deze interpretatie. Een epiloog schetst kort het feit dat na de veroordeling, de *Spiegel* niet alleen overleefde maar floreerde, los van alle kennis van de ongelukkige auteur. In Engeland was dat ironisch genoeg zelfs achter de 'gesloten deuren' en in de stilte van kartuizerkloosters, een strenge en contemplatieve orde waarin de *Spiegel der eenvoudige zielen* zeer op prijs werd gesteld.

Een volmaakte, geëxecuteerde begijn

Laten we ter inleiding naar een andere casus kijken om het verhaal van Margaretha Porete beter te duiden. In de *Lijst der volmaakten*, een addendum bij het *Visioenenboek* van Hadewijch, dat mogelijks door de bekende mystica zelf werd geschreven, lezen we dat een van de volmaakten een begijn was, 'die meester robbaert doedde om hare gherechte minne'.⁵ Wie deze begijn was, waar ze leefde, en de precieze omstandigheden en redenen van haar dood zijn niet gekend. We weten ook niet met zekerheid wie meester Robert was, maar er wordt aangenomen dat het om de beruchte dertiende-eeuwse inquisiteur Robert le Bougre OP gaat,⁶ die in de eerste helft van de dertiende eeuw actief was in verschillende regio's in Frankrijk, maar ook in het graafschap Vlaanderen.⁷ Het belang van deze vermelding in de *Lijst der volmaakten* is niet alleen dat het een aanwijzing biedt om deze lijst ongeveer te dateren, maar ook omdat het aantoont dat er in – volstrekt orthodoxe – mystieke middens, er reeds in de dertiende eeuw onenigheid bestond over wie al dan niet terecht tot de dood veroordeeld werd door de inquisitie. Aangezien we over geen enkele verdere gegevens beschikken blijft deze begijn, net zoals de historische Hadewijch grotendeels zelf, echter een mysterie. We kunnen vermoeden – ook hier zijn geen harde bewijzen – dat Hadewijch deze begijn als mystica beschouwde niet alleen omdat ze haar heeft opgenomen in een lijst van volmaakte mensen maar vooral omdat ze expliciet naar haar 'gherechte minne' verwijst. We weten ook niet hoe Hadewijch als Brabantse van het bestaan van deze begijn afwist. Uit welke bron heeft Hadewijch deze

5 Hadewijch, *Visioenen*, J. Van Mierlo (red.) (Leuven 1924) 189.

6 Zie Paul Mommaers, *Hadewijch. Schrijfster – begijn – mystica* (Leuven 2003) 8.

7 De (oude) standaardwerken over Robert le Bougre zijn Jules Frederichs, *Robert le Bougre: premier inquisiteur général en France* (Gent 1892) en Charles H. Haskins, 'Robert le Bougre and the Beginnings of the Inquisition in Northern France', *American Historical Review* 7 (1902) 437–457, 631–652.

Voor de inquisitie zou een begijn kettters kunnen zijn, en in strikt juridische zin als kettters bestempeld worden, maar in een andere context zou diezelfde begijn als volstrekt rechtgelovig gezien kunnen worden

informatie vernomen? Had de begijn een mystiek werk geschreven waarvoor ze terechtgesteld werd en dat Hadewijch had gelezen? Of had Hadewijch er via een andere weg over gehoord? Het is vooralsnog onmogelijk om op deze vragen een antwoord te bieden. Het belangrijke punt is dat de perceptie en receptie van bepaalde figuren sterk afhangt van de context en gemeenschap van 'lezers' in letterlijke en figuurlijke zin. Voor de inquisitie zou een begijn kettters kunnen zijn, en in strikt juridische zin als kettters bestempeld worden, maar in een andere context zou diezelfde begijn als volstrekt rechtgelovig gezien kunnen worden. Dit was niet alleen het geval voor de anonieme begijn die volgens Hadewijch volmaakt was, maar gold ook voor Margaretha Porete, een van de bekendste mysticae in de christelijke traditie, zoals uit dit artikel zal blijken.

Margaretha Porete als omstreden auteur

Margaretha Porete was de eerste vrouwelijke christelijke mystica die ter dood werd veroordeeld omwille van een boek dat ze geschreven had. In de geschiedenis van de boekverbranding geldt haar proces als de eerste gedocumenteerde inquisitoriale terechtstelling die uitmondde in zowel de verbranding van een boek als van de auteur ervan. Haar proces geldt tevens als de allereerste gedocumenteerde casus van een veroordeling omwille van mystieke ketterij. Sinds de identificatie van Margaretha als de auteur van de *Spiegel* in 1946 is de vraag of de tekst werkelijk ketterij bevat steeds weer aan de orde gesteld. Dit is deels omdat Romana Guarnieri zelf erg geïnteresseerd was in deze vraag. Recenter heeft Michael Sargent echter geklaagd dat deze vraag zo prominent en veelvuldig onderzocht is geweest dat het de studie van andere aspecten van Margaretha en haar tekst heeft gehinderd.⁸ Nog recenter heeft Barbara Newman gesteld dat deze vraag überhaupt niet relevant is omdat ketterij nooit in een vacuüm bestond; het was een beoordeling van een persoon of een tekst door daartoe juridisch gerechtigde kerkelijke instanties. Voor haar kan er dus geen twijfel zijn dat Margaretha en haar tekst kettters waren omdat de clerus daar zo over heeft beslist.⁹ Men zou dus, deze laatste visie indachtig, kunnen denken dat de kwestie van intentionaliteit irrelevant is. Immers, de ketterij van een persoon of een tekst hangt af van het oordeel van een daartoe gerechtigde instantie. Ook Sean Field is deze mening toegedaan. In een recent artikel stelt hij deze vraag aan de orde om het meteen weer af te sluiten.¹⁰ Vanuit een 'top-down' autoritair standpunt klopt dit inderdaad, maar aangezien de ketterij in de middeleeuwen (en nog altijd) als een vorm van doodzonde gold, en aangezien een zonde kennis en instemming behoeft om werkelijk een zonde te zijn, speelt de intentie van de vermoedde ketter wel degelijk een rol. Zoals Meester Eckhart, de bekende Rijnlandse mysticus enkele jaren later repliceerde toen men hem van ketterij beschuldigde: 'Het is mogelijk dat ik me vergis, maar een ketter kan ik niet zijn. Het eerste is een kwestie van het intellect, maar het tweede is een kwestie van de wil.'¹¹ De wil om kettters te zijn en het volharden in die intentie zijn dus van wezenlijk belang. Uit wat volgt zal blijken waarom Margaretha voor de inquisitie juridisch aan de criteria van hardnekkige ketterij voldeed, maar dat de zaak vanuit haar perspectief in een ander daglicht gesteld kan worden.

In een recent artikel naar aanleiding van de vondst van twee onbekende handschriften met afschriften van de Latijnse vertaling van de *Spiegel*, stelt Justine Trombley dat 'de ketterij of orthodoxie van een tekst kon bepaald en opnieuw bepaald worden op elk moment in de receptie, binnen individuele contexten die vaak verschilden van plaats tot plaats, persoon tot persoon, en waarvoor er geen definitieve richtlijnen bestonden.'¹² Ketterij is met andere woorden een flou begrip, zoals we reeds zagen in het voorbeeld van Hadewijch's anonieme begijn, maar dit geldt evenzeer voor Margaretha Porete en haar boek. Trombley's studie betreft enkel de twee recent ontdekte Latijnse handschriften van Margaretha's *Spiegel*, en het is de bedoeling van deze bijdrage om aan te tonen dat de perceptie en de receptie van Margaretha Porete en vooral van haar *Spiegel* altijd gemengd geweest zijn, zowel tijdens haar leven als na haar dood.

We weten weinig over de achtergrond en het leven van Margaretha Porete. Met de uitzondering van enkele aanwijzingen in Margeratha's boek komt de enige informatie die we bezitten uit bronnen die Margaretha negatief percipieerden, namelijk de procesdocumenten die door haar aanklagers werden opgesteld en de contemporaine kroniekschrijvers die verslag

- 8 Michael Sargent, 'The Annihilation of Marguerite Porete', *Viator* 28 (1997) 253–279 (254–256). Zie bijvoorbeeld E. W. McDonnell, *Beguines and Beghards in Medieval Culture with a Special Emphasis on the Belgian Scene* (New Brunswick 1954) 492. Later waren de belangrijkste 'aanvallers' van Margaretha's theologie o.a. Romana Guarnieri, 'Il movimento del Libero Spirito', *Archivio Italiano per la storia della pietà* IV (1965) 353–499. Dit is ook de bijdrage waarnaar Sargent verwijst. Colledge was het eens met Guarnieri en al zijn publicaties over de *Spiegel* waren kritisch. Zie bijvoorbeeld Colledge, 'Liberty of Spirit: *The Mirror of Simple Souls*', in L. Shook (red.), *Theology of Renewal 2: Renewal of Religious Structures* (New York 1968) 100–117. Hij beweerde zelfs dat Margaretha een aanhanger was van het Valentiaans gnosticisme, maar later gaf hij toe dat dit onmogelijk was. Zie hierover Margaret Porette, *The Mirror of Simple Souls*, vert. Edmund Colledge, Jack C. Marler en Judith Grant. *Notre Dame Texts in Medieval Culture* 6 (Notre Dame 1999) 62, n. 2. Robert Lerner noemde haar 'een van de belangrijkste figuren in de geschiedenis van de ketterij van de Vrije Geest': Lerner, *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages* (Notre Dame 1972) 71. Anderzijds hebben meerdere onderzoekers de theologie van de *Spiegel* ook verdedigd. Jean Orcibal, Paul Verdéyen, Max Huot de Longchamp en Emilie Zum Brunn behoren tot de belangrijkste voorvechters van de orthodoxie van de tekst. Zie bijvoorbeeld Jean Orcibal, 'Le « Miroir des simples âmes » et la « secte » du Libre Esprit', *Revue de l'histoire des religions* 176 (1969) 35–60, Paul Verdéyen, 'Porete (Porette, Porrette, Poirette, Poireite, Porte), Margareta', *Nationaal biografisch woordenboek*, vol. 13 (Brussel) 655–663, Marguerite Porete, *Le miroir des âmes simples et annéanties*, introduction, traduction et notes par Max Huot de Longchamp (Paris 1984) en Emilie Zum Brunn, 'Non-Willing in Marguerite Porete's *Mirror of Annihilated Souls*', *Bulletin van het Belgisch Historisch Instituut te Rome – Bulletin de l'institut historique Belge de Rome* 58 (1988) 11–22.
- 9 Barbara Newman, *God and the Goddesses: Vision, Poetry, and Belief in the Middle Ages* (Philadelphia 2003) 305–306.
- 10 Sean Field, 'Debating the Historical Marguerite Porete', in: Robert Stauffer en Wendy R. Terry (red.), *A Companion to Marguerite Porete and the Mirror of Simple Souls* (Leiden 2017) 36–37.
- 11 Meester Eckhart, *Die Lateinischen Werke* 5, red. Loris Sturlese (Stuttgart 2000) 277.
- 12 Justine L. Trombley, 'New Frontiers in the Late Medieval Reception of a Heretical Text: The Implications of Two New Latin Copies of Marguerite Porete's *Mirror of Simple Souls*', in: Michael D. Bailey en Sean L. Field, *Late Medieval Heresy: New Perspectives. Studies in Honor of Robert E. Lerner* (York 2018) 157–177 (zie 175).

uitbrachten over haar terechtstelling.¹³ Bij gebrek aan andere bronnen is men er tot nu toe vaak van uit gegaan dat Margaretha ontegensprekelijk en bewust een ketter was omdat zij zo beschreven wordt in de procesdocumenten. Als men deze bronnen en de daarin beschreven acties tracht te interpreteren vanuit het perspectief van Margaretha zelf, dan kan men een heel ander verhaal met heel andere beweegredenen schetsen.

Margaretha's eerste veroordeling

Margaretha is voor de eerste keer veroordeeld door Guido van Collemezzo, de bisschop van Kamerijk, tussen 1297 en 1305. Er zijn over deze gebeurtenis geen teksten overgeleverd van de hand van Guido zelf, maar de latere veroordelingstekst van 31 mei 1310 bericht er op deze manier over:

'Uit ons onderzoek en proces is evident gebleken dat u een zeker verderfelijk boek heeft geschreven dat ketterij en afwijkingen bevatte. Omwille hiervan is dit boek veroordeeld geweest door Guido, zaliger gedachtenis, die toen bisschop van Kamerijk was, en op zijn bevel verbrand te Valenciennes, in uw aanwezigheid, publiekelijk en open. U werd uitdrukkelijk verboden door deze bisschop, op straffe van excommunicatie, om dit of soortgelijke boeken te schrijven of te bezitten, of om deze ooit nog te gebruiken. Diezelfde bisschop voegde hieraan toe en stelde uitdrukkelijk in een brief bezegeld met zijn zegel, dat als u ooit nog gebruik maakte van dit boek of als u in woord of geschrift de dingen die daarin stonden nog herhaalde, dat hij u veroordeelde als ketters en u overleverde aan het oordeel van de wereldlijke macht.'¹⁴

Wat blijkt uit dit rapport van de eerste veroordeling van Margaretha, waarover we verder geen andere bronnen beschikken, is dat zij zich berouwvol moet getoond hebben tijdens de eerste publieke verbranding van haar boek in Valenciennes, anders had de bisschop haar wellicht niet laten gaan met alleen de waarschuwing dat ze het boek voortaan niet meer mocht kopiëren of verspreiden. Het staat buiten kijf dat Margaretha dit verbod verbroken heeft, en wellicht kort nadat het werd uitgevaardigd. Hierin heeft men vaak een koppige weerbarstigheid gezien en een minachting voor de klerikale hiërarchie en de institutionele kerk. Maar dit is niet de enige mogelijke interpretatie. Veel hangt af van de precieze chronologie van de acties die Margaretha heeft ondernomen.

Theologische approbaties voor de *Spiegel*

We weten uit de proloog van de *Spiegel* dat Margaretha de tekst had voorgelegd aan drie theologische autoriteiten, die de tekst hadden goedgekeurd. Twee van deze mannen zijn vooralsnog niet nader geïdentificeerd: de franciscaan Johannes van Querayn¹⁵ en Dom Franco, cantor van de Cisterciënzerabdij van Villers.¹⁶ De derde persoon was meester Godfried van Fontaines, een van de belangrijkste theologen van zijn generatie aan de universiteit van Parijs. Het probleem is evenwel dat we niet met zekerheid weten of deze drie mannen Margaretha's tekst goedkeurden vóór de eerste veroordeling door de bisschop van Kamerijk of erna. Paul Verdeyen en Robert Lerner gaan ervan uit dat deze drie figuren een veroordeelde tekst nooit zouden hebben goedgekeurd,¹⁷ maar anderzijds lijkt het weinig waarschijnlijk dat de bisschop van Kamerijk de tekst zondermeer zou hebben laten verbranden als het reeds voordien was goedgekeurd door drie bekende, vooraanstaande theologen. We weten niet met zekerheid

13 De kritische editie van al de documenten met betrekking tot de veroordeling van Margaretha Porete en een zekere Guiard de Cressonessart die haar verdedigde tijdens haar opsluiting in Parijs zijn uitgegeven door Paul Verdeyen, 'Le procès d'inquisition contre Marguerite Porete et Guiard de Cressonessart (1309–1310)', *Revue d'histoire ecclésiastique* 81 (1986) 47–94. Een recente Engelse vertaling van al de procesdocumenten (met de correctie van een aantal fouten in Verdeyens editie) en andere contemporaine bronnen is uitgegeven in Sean L. Field, *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor*, 209–238.

14 Verdeyen, 'Le procès d'inquisition', 81–82.

15 Volgens Field, *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor*, 50 gaat het hier over Quérenaing, een dorp acht kilometer ten zuiden van Valenciennes.

16 Deze approbatie verschijnt niet in de overgeleverde Franse tekst maar wel in de Middelenengelse vertaling, waar we het in de proloog vinden, en in de Latijnse vertaling, waar het achteraan het boek als epiloog verschijnt.

17 Verdeyen, 'Le procès d'inquisition', 52; Robert Lerner, 'New Light on the *Mirror of Simple Souls*', *Speculum* 85 (2010) 91–116.

of de drie theologen op de hoogte waren van die eerste veroordeling en verbranding van de tekst. Het lijkt echter wel waarschijnlijk dat Margaretha (delen van) haar tekst zou herschreven hebben na de eerste veroordeling, en het is dus niet onmogelijk dat zowel zijzelf als de drie theologen de herwerkte versie als een substantieel nieuwe tekst beschouwden dat op zijn eigen merites beoordeeld kon worden. Alles wijst erop dat Margaretha deze assessors ook doordacht gekozen heeft. We weten niets over Dom Franco, maar de abdij van Villers onderhield in de loop van de twaalfde en dertiende eeuw nauwe contacten met mystieke vrouwen en het was dus een plaats waarvan men zou kunnen vermoeden dat een mystieke tekst geschreven door een vrouw welgezend onthaald zou worden. Recent is aangetoond dat er ook belangrijke overeenkomsten zijn in het filosofische gedachtegoed van Margaretha en Godfried van Fontaines, dus de keuze voor deze theoloog/filosoof zal vermoedelijk niet toevallig geweest zijn.¹⁸ De tekst van de approbatie bevat enkele zeer interessante details over de perceptie van de *Spiegel*. Johannes van Querayn zei dat het boek het werk was van de Heilige Geest en dat zelfs als al de geleerden van de wereld het zouden lezen, ze het niet zouden begrijpen als ze geen verheven geestelijke ervaring hadden. Dom Franco bevestigde dat het boek enkel waarheid bevatte. Meester Godfried tenslotte reageerde dat het boek niet afgewezen moest worden maar hij raadde ook aan dat het niet aan vele mensen zou getoond moeten worden omdat er weinige zielen zo krachtig zijn als de ziel die het geschreven had.¹⁹

Men mag het belang van deze approbatie door drie gezaghebbende lezers niet onderschatten, zowel voor Margaretha's zelfperceptie als voor de geschiedenis van de perceptie van de *Spiegel* in het algemeen. Het toont aan dat reeds vanaf de ontstaansjaren van de *Spiegel*, voorname persoonlijkheden het zouden opnemen voor de rechtgelovigheid en de waarde van de tekst. Ondanks de veroordeling van Guido Collemezzo zou Margaretha na deze approbatie vermoedelijk noch zichzelf noch haar tekst als ketters beschouwd hebben, en dit biedt een goede verklaring voor Margaretha's latere demarches zoals die beschreven worden in de procesdocumenten. Die documenten vermelden de approbatie van Johannes, Franco en Godfried nergens, en gaan na de beschrijving van de eerste veroordeling onmiddellijk over tot Margaretha's verbreking van het verspreidingsverbod:

'Na al deze feiten, tegen het verbod in, had u dit boek meermaals in uw bezit en gebruikte u het meermaals, zoals evident blijkt uit uw eigen toegevingen die u niet alleen maakte in aanwezigheid van de inquisiteur van Lotharingen maar ook in de aanwezigheid van de eerwaarde vader en heer, heer Filip, toenmalig bisschop van Kamerijk en thans aartsbisschop van Sens. Na de bovengenoemde veroordeling en verbranding heeft u het boek, alsof het goed en wettig was, zelfs naar de eerwaarde vader heer Johannes, bisschop van Châlons-sur-Marne gestuurd, en naar bepaalde andere mensen, zoals duidelijk blijkt uit de evidente getuigenissen van meerdere geloofwaardige getuigen die gezworen hebben over deze feiten in onze aanwezigheid.'²⁰

Uit dit citaat blijkt heel duidelijk dat Margaretha haar boek actief heeft verspreid. Vanuit het standpunt van de inquisiteur zou dit dan evident wijzen op Margaretha's koppige weigering om te gehoorzamen aan het verbod dat haar eerder opgelegd werd door de bisschop van Kamerijk. Men zou zelfs kunnen denken dat het getuigt van extreme roekeloosheid om een veroor-

18 Peter King, 'Marguerite Porete and Godfrey of Fontaines: Detachable Will, Discardable Virtue, Transformative Love', *Oxford Studies in Medieval Philosophy* 6 (2018) 168–188.

19 Voor de volledige tekst van de approbatie in het Latijn en het Middelenengels, zie de kritische edities: Marguerite Porete, *Le Mirouer des simples ames – Speculum simplicium animarum*, red. Romana Guarnieri en Paul Verdeyen, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 69 (Turnhout 1986) 405/407 en Margaret Porete, 'The Mirror of Simple Souls: A Middle English Translation', red. Marilyn Doiron, *Archivio Italiano per la storia della pietà* 5 (1968) 249–250.

20 Verdeyen, 'Le procès d'inquisition', 82.

deelde tekst op te sturen naar een bisschop, temeer omdat Margaretha persoonlijk aanwezig was geweest tijdens de verbranding van haar boek na de eerste veroordeling door een andere bisschop. Het is dus duidelijk dat Margaretha overtuigd was dat de bisschop van Châlons-sur-Marne een andere houding zou aannemen in het licht van de approbatie van de drie gezaghebbende theologen. Dit bleek niet het geval te zijn, maar Margaretha's actie is wel verstaanbaar en is geenszins de houding die een bewust en opzettelijk ketterse persoon zou aannemen. Het is duidelijk dat zij de intentie had om aan te tonen dat Guido van Collemezzo een fout begaan had en dat haar boek een nieuw verhoor zou moeten krijgen in het licht van de gezaghebbende approbatie. Dit zou men met het hedendaagse peer-review proces kunnen vergelijken. Als een tekst eerst wordt afgewezen is het niet meer dan normaal dat een auteur die tekst herwerkt en voorlegt aan collega's alvorens het opnieuw voor te leggen voor een 'officiële' goedkeuring, door een redactieraad bijvoorbeeld. Met de goedkeuring van prominente collega's in de hand zou men legitiem kunnen vermoeden dat de eerdere afwijzing zou wijzigen. Als de inquisiteur zegt dat Margaretha het boek verspreidde 'alsof het goed en wettig was' dan mogen we dit letterlijk nemen, omdat zij op basis van de ontvangen approbaties zal gedacht hebben dat dit effectief het geval was. Dit is mijn inziens de meest logische verklaring voor de acties die Margaretha ondernam.

Het is duidelijk dat zij de intentie had om aan te tonen dat Guido van Collemezzo een fout begaan had en dat haar boek een nieuw verhoor zou moeten krijgen in het licht van de gezaghebbende approbatie

De tweede veroordeling

Het mocht in ieder geval niet baten en na een ondervraging door de inquisiteur van Lotharingen en de nieuwe bisschop van Kamerijk werd Margaretha overhandigd aan de inquisiteur Willem van Parijs en in het najaar van 1308 gevangengenomen in de Franse hoofdstad. We weten niet waar in de stad zij in deze periode verbleef; de documenten zeggen ons alleen dat ze weigerde de eed af te leggen en te getuigen voor de inquisiteur. Het zal geenszins geholpen hebben dat zij uit zeer onverwachte hoek verdediging kreeg, namelijk van een zekere Guiard de Cressonesart, een priester die zichzelf de 'Engel van Philadelphia' noemde. Over deze man kunnen we hier verder niet uitweiden, maar ook hij werd van ketterij beschuldigd. Er bestaan geen bewijzen dat Guiard en Margatha elkaar voordien hadden gekend en uit de latere getuigenis van Guiard blijkt dat zijn gedachtengoed weinig te maken heeft met dat van Margaretha. De reden waarom hij tot haar verdediging kwam is nog steeds grotendeels een mysterie, maar het zal haar in de ogen van de inquisiteur in ieder geval geen goed gedaan hebben.

Na een eerste ondervraging heeft Willem van Parijs Margaretha en Guiard geëxcommuniceerd, vermoedelijk kort na hun gevangenneming in de herfst van 1308. Omdat beiden de eed weigerden af te leggen heeft Willem meer dan een jaar gewacht alvorens verdere actie te ondernemen. Het was de kerkjuridische standaardprocedure om geëxcommuniceerden twaalf maanden in de ban van de kerk te laten alvorens hen te kunnen berechten. In maart 1310 riep Willem een groep theologen en kerkjuristen bijeen om te beraden over Margaretha en Guiard. Een document gedateerd op 3 april stelt dat de kerkjuristen de beslissing namen dat beiden als hervallen ketters beschouwd konden worden en overhandigd worden aan de seculiere macht als ze geen berouw toonden. Op 11 april riep Willem een groep van maar liefst eenentwintig theologen samen, bijna de voltallige staf van de Parijse faculteit theologie, en hij legde hen een reeks van vijftien fragmenten uit de *Spiegel* voor, zonder evenwel de auteur bij naam te noemen. Het verslag van deze bijeenkomst vermeldt twee van deze fragmenten. Hierbij is het belangrijk om op te merken dat Willem vermoedelijk zeer bewust niet heel het boek heeft voorgelegd aan de theologen in kwestie omdat de uitdagende fragmenten in de context van het hele boek wellicht veel minder ketters zouden geklonken hebben. Volgens het verslag waren de theologen unaniem in hun visie dat deze stellingen wel degelijk als ketters beschouwd moesten worden. Hierbij kunnen we opmerken dat het feit dat Willem zo veel theologen heeft samengeroepen erop wijst dat hij van de eerdere gezaghebbende approbatie op de hoogte was. In ieder geval is het zo dat deze afzonderlijke bijeenkomsten bevestigden én dat Margaretha rechtsgeldig als een hervallen ketter behandeld kon worden omdat ze geen berouw vertoonde, én dat haar boek ketterse gedachten bevatte en dus ook veroordeeld kon worden. Op 31 mei 1310 werd Margaretha voorgeleid op de Place de Grève om haar vonnis te horen, en een dag later, op 1 juni, werd zij – naar alle waarschijnlijkheid aldaar – levend verbrand. Guiard had intussen toegegeven dat hij dwaalde en werd veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf.

Place de Grève, Parijs, c. 1750.

Om terug te komen op de vragen waarmee deze bijdrage begon lijkt een analyse van de gebeurtenissen vóór de gevangenneming van Margaretha Porete in Parijs in de herfst van 1308 er sterk op te wijzen dat zij nooit de intentie had om een bewust ketters werk te schrijven. Anders zou ze haar boek nooit herschreven hebben en voorgelegd aan theologische autoriteiten voor hun approbatie, laat staan het boek naar een bisschop te sturen na deze approbatie ontvangen te hebben. Maar dit leidt ons onvermijdelijk naar de vraag waarom zij de eed weigerde af te leggen en te getuigen voor de inquisiteur. Alles in dit verband hangt af van hoe we Margaretha's 'stille' interpreteren. De procesdocumenten vermelden dat ze weigerde om de eed af te leggen en mee te werken aan de juridische procedure, maar er zijn geen bewijzen dat zij letterlijk gezwegen heeft. Het is mogelijk dat zij gedurende haar opsluiting meerdere keren haar onschuld heeft bepleit, en gesproken heeft over de approbatie en steun die ze uit diverse hoeken had ontvangen voor haar boek. Maar uitiem zal ze wel geweten hebben dat strikt juridisch, zij ondanks deze steun als een afvallige ketter beschouwd zou worden enkel en alleen omdat ze haar boek verspreid had tegen het uitdrukkelijke bevel van Guido van Collemezzo in. Margaretha zal met andere woorden wellicht geweten hebben dat haar lot reeds bezegeld was, en dat als ze de eed zou afleggen, getuigen en berouw zou tonen, ze weliswaar aan de branddood zou ontsnappen, maar dat ook zij dan levenslang opgesloten zou worden. Een andere mogelijkheid, die in de moderne

Margaretha zal met andere woorden wellicht geweten hebben dat haar lot reeds bezegeld was, en dat als ze de eed zou afleggen, getuigen en berouw zou tonen, ze weliswaar aan de branddood zou ontsnappen, maar dat ook zij dan levenslang opgesloten zou worden

studie van Margaretha niet aan bod komt, is de mogelijkheid dat weigering om duidelijk en voluit te getuigen tijdens haar verhoor geïnspireerd was op het leven van Christus; een van de centrale leerstellingen in haar *Spiegel* heeft immers betrekking tot de totale identificatie met het voorbeeld van Christus in de goddelijke liefde.²¹ Ook hij weigerde duidelijk te antwoorden tijdens zijn verhoringen.²² De inhoud van de *Spiegel* leent zich misschien tot deze interpretatie, maar op basis van de andere beschikbare bronnen is het onmogelijk een duidelijke toelichting te geven voor de reden dat Margaretha geen officiële verklaringen wou afleggen.

21 Zie bijvoorbeeld hoofdstuk 118 van de *Spiegel*: Marguerite Porete, *Le Mirouer des simples ames – Speculum simplicium animarum*, red. Guarnieri en Verdeyen, 318/320.

22 Zie Mt. 26:62 en Jn. 19:10.

Ruines van de Priorij van Mount Grace. Foto John Arblaster.

Epiloog: de receptie van Margaretha's tekst achter kloostergrendel

In deze korte epiloog stippen we aan dat hoewel Margaretha's verhaal teneinde kwam op de brandstapel op 1 juni 1310, haar boek de vernietiging overleefde. Zoals kort vermeld aan het begin van dit artikel werd de *Spiegel* in de latere overlevering soms negatief onthaald, maar de meerderheid van de overgeleverde handschriften getuigen van een positieve receptie.²³ Het feit dat er recent twee afschriften van de continentale Latijnse vertaling van de *Spiegel* ontdekt werden toont aan dat het onderzoek en de ontdekkingen in dit verband geenszins afgesloten zijn. Momenteel zijn er een achttiental exemplaren van de *Spiegel* gekend, waaronder een aantal fragmentarische. Er is maar één volledig Frans exemplaar van de tekst bewaard gebleven, van rond 1500. Daarnaast bestaan er exemplaren in het Italiaans, het Latijn en het Middelenegels. Die laatste vertaling werd in de late veertiende eeuw gemaakt en de Middelenegelse tekst werd voorzien van een reeks glossen die moeilijke passages in de tekst moesten toelichten. De vertaler identificeert zichzelf met zijn of haar initialen, 'M.N.', maar deze persoon is vooralsnog niet geïdentificeerd. Van deze vertaling zijn drie volledige vijftiende-eeuwse afschriften bewaard. Hoewel het niet duidelijk is of M.N. zelf een kartuizer was weten we wel dat de drie overgeleverde handschriften allen uit kartuizermiddens stammen, en dat de tekst in

23 Justine Trombley, *The Mirror Broken Anew: the Manuscript Evidence for Opposition to Marguerite Porete's Latin Mirror of Simple Souls in the Later Middle Ages* (doctoraatsverhandeling Universiteit van Saint Andrew) onderzocht de oppositie tegen enkele Latijnse exemplaren van de *Spiegel*.

Engeland dus gedijde achter de kloostergrendel van deze strenge contemplatieve orde. Twee van de handschriften met de Middelen-gelse vertaling van de *Spiegel* bevatten bovendien de enige overgeleverde Middelen-gelse vertalingen van werken van Jan van Ruusbroec, de bekende en bijzonder invloedrijke Brabantse mysticus. Nog interessanter is dat de Middelen-gelse vertaling van de *Spiegel* in 1491 naar het Latijn werd vertaald door de mystieke auteur Richard Methley, een kartuizer van de priorij van Mount Grace in Yorkshire, die de tekst van een nieuwe reeks glossen heeft voorzien. Het enige overgeleverde handschrift van deze Latijnse vertaling schrijft het werk zelfs toe aan Ruusbroec. Het mag als een weergaloze prestatie gelden dat dit boek, dat in aanvaring was gekomen met maar liefst drie bisschoppen, twee inquisiteurs, en bijna de voltallige faculteit theologie van de Sorbonne, een veilige thuishaven zou vinden bij kloosterlingen die in de tekst de hoogste vormen van contemplatie en mystieke vereniging lazen waarnaar zij op zoek waren in hun leven.²⁴

Zelf aan de slag

Op zowel micro-, meso- als macroniveau zijn er in dit artikel aangesneden onderwerpen die steeds meer onderzoek behoeven. Wat Margaretha betreft heeft men de twee eerste theologen die haar boek hun approbatie verleenden nooit geïdentificeerd. Een grondige zoektocht doorheen heel het archief van de abdij van Villers in het aartsbischoppelijk archief in Mechelen zou mogelijks iets kunnen opleveren met betrekking tot Dom Franco. Over de geschiedenis van de repressie van mystieke ideeën in de late middeleeuwen zou men aan de slag kunnen gaan met de veroordelingen van de werken van bijvoorbeeld Meester Eckhart of Jan van Ruusbroec. Wat de bredere repressie van religieuze teksten betreft moet er voor de Lage Landen nog een grondig overzicht gemaakt worden. Nog breder zou men kunnen denken aan de repressie van vrouwen in de religieuze geschiedenis, de repressie van ideeën en de daarmee samenhangende lange geschiedenis van boekverbrandingen.

24 Dit geldt niet alleen voor de kartuizers. Een van de recent ontdekte handschriften werd gekopieerd door Johannes-Hieronymus van Praag, een kloosterling in de abdij van Camaldoli. Hoewel de camaldulenzers tot de benedictijnse monastieke familie behoren leven zij meer als kluizenaars dan de meeste andere benedictijnen, en hun levensvorm lijkt in dat opzicht meer op die van de kartuizers.

Biografie

John Arblaster is docent aan het Ruusbroecgenootschap, Universiteit Antwerpen en wetenschappelijk medewerker aan de Faculteit theologie en religiewetenschappen, KU Leuven. Zijn onderzoek spitst zich toe op de middeleeuwse mystieke literatuur in het algemeen, en in het bijzonder op de geschiedenis van de spiritualiteit en mystiek in de Lage Landen. Hij publiceerde verscheidene bijdragen over o.a. Beatris van Nazareth (1200–1268), Margaretha Porete (+1310) en Jan van Ruusbroec (1293–1381).